

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ПРАГМАЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2

Ф.С. Бацевич

МОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АБСУРДУ В П'ЄСАХ МИКОЛИ КУЛІША

У статті розглядаються мовні механізми формування абсурдних діалогів у п'єсах Миколи Куліша «Мина Мазало», «Народний Малахій» і «Патетична соната». Основна причина абсурдизації низки фрагментів згаданих п'єс – шаблонізація й стереотипізація мовної поведінки учасників інтеракції. Результат цих явищ – семантичні, морфологічні й синтаксичні девіації слів, словоформ і словесних конструкцій, контамінації фразеологізмів, змішування засобів різних функціональних стилів, дисбаланс тональних характеристик спілкування.

Ключові слова: комунікативний абсурд, мовний абсурд, мовна девіація, комунікативна девіація, стилістична і стильова девіація, тональність спілкування.

Бацевич Ф.С. Языковые аспекты формирования абсурда в пьесах Николая Кулиша. *В статье рассматриваются языковые механизмы формирования абсурдных диалогов в пьесах Николая Кулиша «Мина Мазайло», «Народный Малахий» и «Патетическая соната». Основная причина абсурдизации ряда фрагментов указанных пьес – шаблонизация и стереотипизация языкового поведения участников интеракции. Результат этих явлений – семантические, морфологические и синтаксические девиации слов, словоформ и словесных конструкций, контаминации фразеологизмов, смешивание средств разных функциональных стилей, дисбаланс тональных характеристик общения.*

Ключевые слова: коммуникативный абсурд, языковой абсурд, языковая девиация, коммуникативная девиация, стилистическая и стилевая девиации, тональность общения.

Batsevych F.S. Language aspects of the formation of absurdity in Mykola Kulish's plays. *The article reviews language mechanisms of the formation of absurd dialogues in Mykola Kulish's plays «Mina Mazajlo», «People Malachij» and «Pathetic Sonata». The main reason of acquiring the features of absurdity by a number of fragments of these plays is molding and stereotyping of the members' of interaction linguistic behaviour. The result of these phenomena is semantic, morphological and syntactic deviations of words, word forms and word structures, contamination of phraseological units, combining the means of different functional styles, imbalance of tonal characteristics of communication.*

Keywords: communicative absurdity, language absurdity, linguistic deviation, communicative deviation, stylistic deviation, tone of communication.

Низка п'єс М. Куліша, передовсім «Мина Мазайло», «Народний Малахій» і «Патетична соната», в деяких своїх формальних і змістовних аспектах утілення тяжіє до так званої «літератури парадоксу» [5], зокрема літератури абсурду. У цілому, не належачи до цього напрямку, згадані п'єси містять фрагменти, що мають усі ознаки поетики абсурду.

Спостереження над змістовою організацією згаданих п'єс дозволяють виділити низку художніх прийомів абсурдизації мислення окремих героїв, поставити під сумнів логіку їх міркувань і навіть психічне здоров'я, помітити елементи абсурдної поведінки, зокрема комунікативної [3] тощо. Окремо потрібно відзначити елементи абсурдизації власне мовного коду втілення інтеракції героїв кулішевих п'єс. В останньому випадку йдеться не про порушення глибоко імплікованих в процеси міжособистісної інтеракції прагматичних аспектів див. про це [1; 2], а про експліцитне порушення правил уживання засобів мовного коду, яке створює ефекти «одивлення» (рос. «остранения») мовної поведінки героїв п'єс, змісту їх повідомлень. Інакше кажучи, у статті розглядатимуться семантичні, а не прагматичні аспекти абсурдизації змістової частини комунікації в згаданих творах М. Куліша.

У цілому можна говорити про умисне авторське творення «дивних» мовних утілень шляхом укладання в уста героїв п'єс девіативних форм. Останні не відповідають семантичним (лексичним і граматичним), а також стилістичним нормам літературного мовлення і мають своїм джерелом стереотипізацію та шаблонізацію мисленнєво-мовленнєвих процесів героїв творів М. Куліша (див. детальніше про ці явища [2; 3]).

Основні типи мовних девіацій у згаданих п'єсах М. Куліша:

1. Шаблонізація і стереотипізація мовлення в багатьох фрагментах п'єс створює ефект «машинерії говоріння», тобто бездумної механічності мовлення, яка спирається на насаджувані пропагандою того часу ідеологічні, соціальні, політичні тощо штампи мислення. Розгляньмо приклад із мовлення головного героя п'єси «Народний Малахій», в якому химерно переплетені штампи релігійного, опертого на біблійні тексти, і «радянського», опертого на штампи з праць «класиків марксизму-ленінізму», типів мислення¹:

(1) *Малахій*

Проповідують і пишуть — нема нічого поза класами... (до парубка). Та хто ж, як не ви перший, приступили з помаранчами до неї, як змій-спокуситель спокушав її під деревом біля церкви... і хто, як не Оля, заплакавши гірко, розсипала ваші помаранчі та й побігла в церкву губити свідомість? (с. 232).

Особливо показовим є мовний штамп *побігла в церкву губити свідомість* як специфічний «народний парафраз» відомої матеріалістичної тези про релігію як опіум для народу.

Ідеологічне кліше про те, що радянська влада розкріпачила людей, дарувала їм свободу, відкрила багато творчих можливостей тощо трансформувалась у свідомості Агапії, яка шукає шлях до Єрусалиму, таким химерним чином: радянська влада викупила у «невірних» Гріб Господній і «розгородила» до нього шлях віруючій людині:

(2) *Агапія*

... совіцька власть у турків Гроб Господній вторгувала і дорогу говільникам розгородила... (с. 240).

Подібними кліше, але ідеологічного характеру, переповнений Малахій, проповідуючи «негайну реформу людини» нового типу:

¹ У тексті в круглих дужках подаються сторінки видання [4].

(3) *Малахій*

– ... *не до Єрусалиму тепер треба йти, а до нової мети.*

Агапія

– *До якої ж, голубе?*

Малахій

До якої? До вищезазначеної, великої, № 666005003, голубої мети...(с. 240).

Показово, що, попри загальний абсурдний зміст слів Малахія, у цитованому фрагменті номер «голубої мети» починається з трьох шестірок, тобто «числа звіра» (диявола).

У «Мині Мазайло» всі без винятку герої – ходячі носії певної вузької ідеї, а тому їх мовлення також стандартизоване, наповнене ідеологемами, штампами свого часу. Розгляньмо для прикладу бездумне формулювання ідеологем у мовленні Губи:

(4) – *А наші всі пролетарські органи, в першу чергу голова наша – партія, ... тобто навпаки... Передчувають і реально знають, що вийде* (с. 351).

«Самокоригування» Губи відносно того, що «*партія не голова, а навпаки*» можна гумористично витлумачити певним чином, спираючись на прямі значення слів. З погляду семантики це висловлення має характер нонсенсу, нагадуючи репліки героїв класичних п'єс абсурду Е. Іонеско і С. Беккета.

Неможливість вийти за межі стереотипного для кожного героя мислення і, відповідно, мовлення і, як результат, повна відсутність емпатії у спілкуванні, невміння створити гнучку модель співбесідника чи не найповніше виявляється в абсурдного характеру сцені обговорення варіантів нового прізвища для старшого Мазайла у п'єсі «Мина Мазайло». Нижче подаємо фрагмент цього «обговорення», де кожен із учасників «зациклений» на своєму «сценарії» процесу іменування:

(5) *Мазайлиха*

– *Мазов*

Дядько Тарас

– *Ну й прізвище – Мазов-Лазов-Лоза-Залоза... А по-моєму, кращого не буде, як Зайломаз. Зайломаз!*

Рина

<...>Краще Мазеленський. <...>

Мазайлиха

– *Де Мазе. <...>*

Баронова-Козино

Рамзес! Класичне прізвище!

Тьотя

Рамзес? Може Рамзесов? <...>

Мазайлиха і Баронова-Козино

– *Фон Мазел! Рамазан_Арзамасов! <...>* (с. 362–363).

Зрозуміло, що формування подібних абсурдних ситуації спілкування підпорядковане в п'єсі комедійній функції, яка, своєю чергою, стає одним із прийомів політичної сатири на реалії того часу.

2. Умисне формування семантичних девіацій на рівні слів, словосполучень і окремих виразів. У п'єсах М. Куліша цей прийом має низку виявів, зокрема:

1) порушення семантичної сполучуваності слів і, відповідно, формування ненормативних словосполучень:

(6) *Малахій*

Виведу й поведу! Поведу туди, де зоріє небо й голубіє земля, де за обрієм співають на золотих сідалках голубі будимирі соціалістичні півні... (с. 256);

(7) *Малахій*

... — дарма, що навколо у радіо грають, пасуться трамваї, басує авто! (с. 237);

2) мимовільна гра словами, яку мовець не відчуває в силу загальної серйозності сприйняття всього, що відбувається:

(8) *Комендант*

— От тобі й на! Та що ви, голубчику! В РНК всі посади обсаджено, і швейцарська тоже. Звільнити ж когось, щоб вас посадити, — ви ж самі розумієте — ніяково, живі ж люди сидять...

Малахій

— Я стоятиму... Дайте мені посаду стояти, поки всі сидять! (с. 362);

3) «мультиплікація» одного й того ж пропозитивного змісту, який адресант хоче передати. Це формує тавтологічність, «колування» думки адресанта. У цілому такий тип девіацій притаманний деяким типам семантичних афазій. Див. одну з «промов» тьоті Моті з п'єси «Мина Мазайло»:

(9) — *Не так давно я прочитала, щоб ви знали, товариші, одну дуже цікаву книжку. Я прочитала всю книжку, і в тій книжці прочитала буквально все, що було написано і надруковане в тій книжці. Буквально все. А найбільше я прочитала, щоб ви знали, таке глибокодумне місце: життя — то є все...* (с. 344).

Як тут не згадати «знаменитий» лист із оповідання російського абсурдиста 20-30-х років минулого століття Д. Хармса, побудований за схожим принципом «колування» думки (див.: [6: 71–72]):

Дорогой Никандр Андреевич,

получил твое письмо и сразу понял, что оно от тебя. Сначала подумал, что оно вдруг не от тебя, но как только распечатал, сразу понял, что от тебя, а то, было, подумал, что оно не от тебя. Я рад, что ты уже давно женился, потому что, когда человек женится на том, на ком он хотел жениться, то значит, он добился того, чего хотел. Вчера я получил твое письмо и сразу подумал, что кажется, оно не от тебя, но потом подумал, что кажется, что не от тебя, но распечатал и вижу — точно от тебя. <...> Я сразу, как получил твое письмо, сразу решил, что оно от тебя, и потом, я очень рад, что ты уже женился. <...> Я очень обрадовался, как увидел твое письмо и сразу даже подумал, что оно от тебя. Правда, пока распечатывал, то мелькнула такая мысль, что оно не от тебя, но потом все-таки я решил, что оно от тебя. Спасибо, что написал. Благодарю тебя за это и очень рад за тебя. <...> Я рад за тебя потому, что ты женился, и именно на том, на ком и хотел жениться. А это, знаешь, очень хорошо жениться именно на том, на ком хочешь жениться. Вот именно

поэтому я так рад за тебя. А также рад и тому, что ты написал мне письмо. Я еще издала решил, что письмо от тебя, а как взял в руки, так подумал: а вдруг не от тебя. А потом думаю: да нет, конечно от тебя. <...>

4) уживання іноземних слів, які є недоречними в розмовно-побутовому стилі мовлення, створює неприродну, комічну тональність інтеракції героїв низки п'єс М.Куліша. Для прикладу:

(10) *[Аполінара – пані, що утримує в гуртожитку підільний будинок розпусти:]*

– ... *Матильдо! Альон додому!.. (До коменданта.) Оревуар! (Пішла.)* (с. 276).

Цей прийом нагадує звертання безумного царя Фоміна до ката із поеми-містерії російського поета-абсурдиста Олександра Введенського «Кругом возможно Бог»: *Бонжур, палач*.

3. Трансформації фразеологізмів та усталених виразів, які формують неочікуваний стилістичний і прагматичний ефект. Розгляньмо приклад:

(11) *[Один із робітників, до яких завітав «народний комісар» Малахій зі своїми декретами «про негайну реформу людини», каже, що їх гість п'яний; інший заперечує це].*

Перший

– *Та як же ні? Дивись... Хай би до зеленого змія, а то ж до наркома допився...* (с. 269).

Фразеологізм *допитись до зеленого змія*, трансформувавшись у *допитись до народного комісара*, викликає неочікуваний комічний ефект, достатньо сміливий, зважаючи на політичну ситуацію 20–30-х років минулого століття.

У наступному прикладі спостерігаємо контамінацію усталених виразів:

(12) *[Один з громадян, яких Малахій силою привів Раднарком:]*

– *Я стояв. Прийшла оця баба... гражданка... Про щось мене спитала...*

Граptom: ідіть в Раднарком!.. Дозвольте, – я член дітей, авіохему, житлокоопу, і мене в Раднарком? За що? (с. 228).

Контамінація усталених виразів *батько дітей* і *член авіохему, житлокоопу* стає причиною формування абсурдного словосполученням *член дітей*, яке у випадку прямого сприйняття значень слів, яке його формують, може бути «прочитане» навіть як непристойне.

4. емангико-граматичні девіації. Разом з іншими прийомими «одивлення» девіації цього типу формують враження абсурдності зображуваного в низці фрагментів аналізованих п'єс. Найбільш функціонально-комунікативно активні прийоми:

1) девіації на рівні морфологічних категорій. Порушення граматичних норм найчастіше стосується категорії роду:

(13) *Кум*

<..> ... характер у кума така;

(14) *Оврам*

Мої пішли в землю. Імперіалізма загнала (с. 432);

2) девіації на рівні синтаксичних категорій. Найчастіше виявляються у формуванні девіативних словосполучень. Декілька прикладів із мовлення

Малахія: ... *навколо у радіо грають* (с. 237); ... *любов обмежується ногами* (с. 270); ... *несу на вас реформу* (с. 272).

5. Девіації стилістичного й стильового характеру. Найчастіше виявляються в змішуванні мовлями різних стилів спілкування. Це один з найбільш уживаних автором прийомів «одивлення» мовлення героїв п'єс. Обмежимося одним прикладом із п'єси «Народний Малахій», у якому спостерігаються девіації стилістичного характеру, що виявляються у змішуванні засобів словесного коду різної стильової та стилістичної природи:

(15) [*Щоб утримати Малахія вдома його кум запросив церковний хор, який любив слухати головний герой п'єси:*]

Малахій

— *А-а, це ти вмисно хористів церковних накликав, щоб мене співом оцим та ладаном знов отруїти. Так не вдається тобі це зробити! Бо дивіться — підходить до старенького Бога хтось у червоному, лиця не видно, і киди гранату.*

Хор гримнув «Свят, свят, свят Господь Саваоф ісполнь небо і земля слави твоєї...»

Чуєте грім? Огонь і грім на квітчастих степах українських... Кришиться, дивіться, пада розбите небо, он сорок мучеників сторч головою, Христос і Магомет, Адам і Апокаліпсис раком летять... І сузір'я Рака й Козерога в пух і прах... (Заспівав щосили.) «Чуєш, сурми заграли...». Сурми революції чую. Бачу даль голубого соціалізму. Іду! <...> (с. 222).

У наведеному фрагменті тексту спостерігаємо поєднання стилістично-різновірних елементів високого, поетичного і біблійного стилю (*Свят, свят, свят Господь Саваоф ісполнь небо і земля слави твоєї, Христос і Магомет, квітчасті степи українські, сорок мучеників, сузір'я Рака й Козерога* та ін.), стилю розмовно-побутового, стилістично-зниженого (*вмисно накликав, киди гранату, старенький Бог, сторч головою, в пух і прах*), публіцистичного стилю революційної агітації та пропаганди (*Чуєш, сурми заграли... Сурми революції чую. Бачу даль голубого соціалізму*). Ці елементи еkleктично функціонують у межах висловлень різного функціонального спрямування, перш за все художньо-белетристичного, фідеїстичного і розмовно-побутового. Усе це створює ефект «одивлення» цього фрагменту спілкування і лежить у річищі вже згаданого найважливішого прийому творення М. Кулішем комунікативної стихії своїх п'єс — шаблонізації й стереотипізації мислення і поведінки героїв.

Отже, основні прийоми абсурдизації зображуваного у п'єсах М. Куліша за допомогою засобів мовного коду пов'язані в основному зі стереотипністю і шаблонністю мислення героїв цих п'єс, що знаходить своє втілення у порівняно незначній кількості прийомів девіативного вживання мовних засобів. Наявність розлогих текстових фрагментів, у яких виявляються порушення законів комунікації, свідчить про те, що мовні засоби «одивлення» комунікативної поведінки героїв п'єс — це лише складники значно ширшого авторського задуму комунікативної абсурдизації зображуваного в цілому. Аналіз комунікативної абсурдизації драматичних творів вимагає від дослідника застосування низки спеціальних семантико-прагматичних методик

і прийомів аналізу. У цьому вбачаємо подальшу перспективу вивчення п'єс видатного українського драматурга Миколи Куліша. Виявлення і опис механізмів створення абсурдних текстів та їх фрагментів в українській літературі – важливе завдання сучасної текстології, комунікативно та прагматично зорієнтованої лінгвістики. Такий підхід – одна з можливих спроб «вписати» низку творів української літератури в один із найоригінальніших напрямів світового літературного процесу – літературу абсурду, а також виявити специфіку його україномовного втілення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф.С.** Язика воплощения художественного абсурда: Александр Венденский [Текст] / Ф.С. Бацевич // *Jazyk a kultura*. – Ročník 4. – Číslo 14, 2013. – S. 3–14.
2. **Бацевич Ф.С.** Коммуникативные девиации и условия успешности речевого жанра [Текст] / Ф. С. Бацевич // (у друці) (а).
3. **Бацевич Ф.С.** Лінгвопрагматичні аспекти формування елементів комунікативного абсурду в п'єсах М. Куліша [Текст] / Ф.С. Бацевич // (у друці) (б).
4. **Куліш М.** Маклена Граса [Текст] / М. Куліш. – Харків : Фоліо, 2012. – 571 с.
5. **Мартинюк В.О.** Принципи абсурдного в організації художнього світу драматичних творів Миколи Куліша: Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. [На правах рукопису] / В.О. Мартинюк. – Львів, 2008. – 265 с.
6. **Хармс Д.** Собрание сочинений: В 3 т. Т. 2: Новая анатомия / Д. Хармс. – СПб.: Азбука, 2011. – 448 с.